

Radovan Šoltés

POLITIKA A ETIKA V ŽIVOTE KREŠŤANA

Politické a ekonomické systémy
v reflexii kresťanskej sociálnej etiky

Prešov 2017

Venovanie

Predloženú knihu venujem pamiatke Jozefa Šoltésa, brata môjho starého otca, ktorý sa, ešte ako nádejný študent sociológie v Brne, kvôli aktívnej angažovanosti v sociálnych otázkach a náboženskej osvete v rámci takzvanej Katolíckej akcie dostal na zoznam nepohodlných občanov. V roku 1951 bol vo veku 25 rokov odsúdený na 14 rokov väzenia v uránových baniach v Příbrami s označením NN – návrat nežiaduci. Keďže sa naňho nevzťahovali priebežné amnestie bol prepustený až po 12 rokoch, aj to kvôli vážnemu nádorovému ochoreniu. Do konca života, sledovaný tajnou políciou, znášal vážne fyzické následky neľudských podmienok z pracovného tábora socialistickej republiky. Jeho intelektuálny potenciál, ako aj mnohých jemu podobných, ostal skrytý a umlčaný. Preto si spomienka na telesné a duchovné utrpenie týchto ľudí nezasluhuje len úctu, ale je aj pre nás výzvou, aby sme si vážili a čo najlepšie využili dar slobody, ktorý nebol v dejinách nášho národa vždy samozrejmosťou.

„Žobráci, najmä ušľachtili, by sa nikdy nemali ukazovať vonku, ale žobrať o almužnu cez noviny. Abstraktne ešte možno milovať blízneho, zavše dokonca aj z diaľky, ale takmer nikdy z blízka. Keby všetko bolo ako na javisku, v balete, kde postavy žobrákov vystupujú v hodvábnych handrách a dotrhávaných čipkách a žobru o almužnu gracióznymi tanečnými pohybmi, bolo by ešte hádam možné si ich obľúbiť.“

Fiodor M. Dostojevskij: Bratia Karamazovovci

„Prvá cesta, po ktorej musí ísť Cirkev pri plnení svojho poslania, je človek. On je cestou, ktorú určil sám Kristus, cestou, ktorá bez akejkolvek inej možnosti vedie cez tajomstvo vtelenia a vykúpenia. Nejde o „abstraktného“ človeka, ale o skutočného, „konkrétneho“ a „historického“ človeka. Ide o každého jednotlivého človeka.“

Ján Pavol II.: Centesimus annus

Zem dokáže uspokojiť potreby všetkých ľudí, ale nedokáže uspokojiť ich chamtivosť.

Mahátma Gándhí

OBSAH

Zoznam skratiek sociálnych dokumentov	12
ÚVOD	13
I. SOCIÁLNA ETIKA V ŽIVOTE KREŠŤANA	17
1.1 Aktuálnosť a cieľ sociálnej etiky a sociálnej náuky Cirkvi	17
• Človek je tvor politický	17
• Sociálna etika a spravodlivosť v sociálnej náuke Cirkvi	20
• Pojem a rámec sociálnej náuky Cirkvi	23
1.2 Chudoba nie je prirodzený stav	24
• Môže Mandevillov egoizmus vyriešiť chudobu?	25
• Chudoba a ekonómia vylúčenia	27
• Prednostná láska k chudobným	30
• Čerstvo chudobní a nadbytoční ľudia	32
• Mobilita a flexibilita, alebo „Superrecept na nezamestnanosť?“	35
1.3 Potreba vzdelania a výchovy k solidarite	38
• Ekonomický rast ako kľúčový pojem doby, alebo „Nadbytočnosť etiky?“	38
• Sociálne myslenie nie je samozrejmé	41
1.4 Za čo vlastne môžeme? – Vzťah a napätie medzi individuálnou a sociálnou etikou	43
• Problém redukcie sociálnej etiky na individuálnu etiku	44
• Problém redukcie individuálnej etiky na sociálnu etiku	45
• Individuálna a sociálna etika v rukách propagandy	47
1.5 Biblicko-teologické východiská kresťanskej sociálnej etiky	49
• Teológia stvorenia a práce	49
• Človek ako „imago Dei“	52
• Komunitný rozmer Cirkvi ako jedného božieho ľudu v perspektíve trinitárnej teológie	53

• Hriech a narušenie sociálneho mieru.....	56
• Exodus a zmluva.....	57
• Sociálny étos profetizmu.....	58
• Božie kráľovstvo v eschatologickej perspektíve Nového zákona	61
• Teológia kríža ako výzva k angažovanosti v solidarite a za sociálnu spravodlivosť	65
1.6 Inšpirácia humanitnými a spoločenskými vedami	69
• Nutnosť filozofickej a vedeckej reflexie	69
• Autoritatívne presadzovanie morálnych noriem a otvorené myslenie.....	72
1.7 Definícia a metóda sociálnej náuky Cirkvi	74
• Tri metodické princípy – „vidieť“, „zhodnotiť“, „konať“	76
• Dejinnosť kresťanstva a neustále hľadanie riešení	81
1.8 Ideál a realita	82
• Príťažlivosť predstáv o realite	82
• Stroskotávanie sociálnej reality	84
II. HISTORICKÉ SÚVISLOSTI VZNIKU SOCIÁLNEJ NÁUKY CIRKVI	87
2.1 Sociálna situácia 19. storočia	89
• Sociálne a hospodárske problémy v spoločnosti	89
• Sociálno-politická otázka a Cirkev v 19. storočí	95
• Teológia v antimodernistickom zajatí	98
• Trauma z konca pápežského štátu a jej prekonanie	99
2.2 Politicko-teoretické východiská sociálnej náuky Cirkvi	102
• Antimodernistická pozícia.....	103
• Sociálno-romantické konzervatívne myslenie.....	103
• Novoscholastická obnova	104
• Sociálno-realistická línia	105
2.3 Prvá sociálna encyklika Rerum Novarum (1891)	106
III. POLITICKÝ LIBERALIZMUS.....	111
3.1 Zrod kultúrnej a ekonomickej buržoázie	111
• Od feudalizmu k novému typu spoločnosti.....	111
• Feudálne a cechovo neintegrovane meštianstvo.....	115

3.2 „Obrat k subjektu“ a požiadavka slobody osoby	116
• Premena vzťahu medzi prírodou, spoločnosťou a človekom	118
3.3 Vznik a princípy liberálno-demokratickej spoločnosti a štátu	122
• Základné piliere politického liberalizmu	122
• Práva osoby ako predpoklad možnosti slobodnej sebarealizácie	127
• Teória zmluvy a vzniku štátu	129
• Základné princípy liberálno-demokratického štátu	131
• Liberalizmus, konzervativizmus a kresťanská demokracia	135
3.4 Úskalia zastupiteľskej a priamej demokracie	142
• Ani Gréci príliš nedôverovali demokracii	142
• Pre získanie dôvery je dôležité lepšie „vyzerať“ ako lepším „byť“	144
• „Samoregulácia“ demokracie skrze opatrnosť a pamäť občanov	145
• Utópia a hranice priamej demokracie	147
• Populizmus – trvalá infekcia demokracie, alebo „Čo ovplyvňuje naše politické rozhodovanie?“	149
3.5 Demokracia ako prežitok? alebo „Viera v silu vodcov.“ – exkurz	
<i>k príčinám extrémizmu</i>	156
• Sociálne riziká a „paraziti“	158
• Skupinové stereotypy, alebo „Ako uľaviť svojmu mysleniu“	160
• Prehlbujúca sa neistota a „kognitívna disonancia“	161
• Kritické myslenie za „misu šošovice“?	165
3.6 Demokracia v reflexii sociálnej náuky Cirkvi	167
• Historické súvislosti prijatia demokracie	167
• Pozitívny postoj k demokracii a k rozdeleniu politickej moci	170
3.7 Ľudské práva v sociálnej náuke Cirkvi	173
• Nie je „ľudský“ ako „ľudský“	173
• Konflikt a zmierenie	174
• Právo predpokladá dodržiavanie povinnosti	178
3.8 Demokracia a teologické myslenie	181
• Koncilové výzvy k hľadaniu pravdy a pluralita v teologickom priestore	181
• Kritika fundamentalizmu	183
• Dialóg ako cesta	184
• Hodnotová pluralita verus povrchnosť a ľubovôľa	185

• Je kompromis morálny?, alebo „Morálne hranice kompromisu“	187
• Pluralita v reflexii trinitárnej teológie	189
• Je liberalizmus akceptovateľný?	189
IV. KAPITALIZMUS	191
4.1 Sloboda subjektu ako predpoklad trhového hospodárstva	194
• Varovný prst Adama Smitha	196
• Trh nerozozná subjekt od objektu	198
4.2 Historické premeny kapitalizmu	199
• Pokus o definíciu	199
• Historické formy kapitalizmu	200
4.3 Ciele hospodárstva v reflexii sociálnej etiky	204
• Konzum a „kultúra zvädzania“	204
• Sociálno-etické ciele hospodárstva	208
4.4 Kritická reflexia predpokladov kapitalizmu v sociálnej náuke Cirkvi	211
• Kapitalizmus bez sociálnej etiky je neprijateľný.....	211
• Sporné predpoklady trhového hospodárstva	213
4.5 „Táto ekonomika zabíja“, alebo „Pápež nerozumejúci ekonomike?“	220
• Reálna verzus virtuálna realita postkapitalistickej ekonomiky	220
• Je František „marxista“?.....	223
• Negatívne trendy v súčasnej ekonomike	227
• Františkov pohľad je správny	232
• Spomaliť tempo	234
• Špirála ponuky a potrieb sa roztáča	237
4.6 Koľko peňazí potrebujeme, aby sme boli spokojní?	240
• Koľko stoja peniaze?	240
• Bublíny na finančných trhoch.....	244
• „Nadšenie“, „moc“ a „dezilúzia“ z peňazí	247
4.7 Neistota a zmätok v cieľoch, alebo „Rozhodujú o nás deprivanti?“	249
• Zrýchľujúci sa život.....	249
• Rivalita na trhu, alebo „Ako zvýšiť výkon zamestnancov“	251
• Drezúra vo svete trhu, alebo „Manažment na vojenskej výprave“	253
• „Normálni“ ľudia bez svedomia	255

• Úspešní a neúspešní psychopati	260
• Moc je sladká	264
• Deprivanti kapitalizmu, alebo „Môže zopár ľudí ekonomicky zruinovať svet?“	265
• Sociopatológia a kríza 2008.....	268
• Aspoň dve praktické rady.....	275
V. SOCIALIZMUS	277
5.1 Základné východiská a idey marxizmu.....	279
• Historický materializmus a emancipácia človeka	279
• Súkromné vlastníctvo ako príčina vykorisťovania	280
• Koniec dejín a beztriedna spoločnosť	282
• Náboženstvo ako ópium ľudstva.....	283
5.2 Omyly a možnosti marxistického socializmu	286
• Socializmus ako ideologický projekt.....	287
• Redukcia zmyslu ľudskej existencie na prácu a spoločnosť.....	288
• Príťažlivá naivosť v odstránení nespravodlivosti skrze socializáciu vlastníctva	289
• Precenenie efektivity centrálneho plánovania a riadenia.....	290
• Od plánovaného hospodárstva ku štátnemu kapitalizmu.....	293
• Precenenie „ekonomickej základne“	294
• Revolúcia je dôsledok bezmocnosti, nie riešenie.....	294
• Princíp trvalej príťažlivosti marxizmu	295
5.3 Zhodnotenie a vývoj postoja sociálnej náuky Cirkvi voči socializmu	297
• Ideové súvislosti konfliktu a jeho zmierňovanie	297
• Zásadný rozdiel v chápaní človeka	300
• Sociálna nerovnosť a právo na súkromné vlastníctvo	301
• Princíp subsidiarity pred princípom centralizácie	306
• Pozitívna úloha odborov a kresťanských združení	307
• Občiansky odpor a právo na štrajk.....	308
• Isté zmierenie a nové typy konfliktov	309
• Zvíťazil kapitalizmus?	311

VI. ŠTÁT A SOCIÁLNA NÁUKA CIRKVI	315
6.1 Historické súvislosti vzniku moderného štátu a jeho vzťah k Cirkvi.....	315
• Stredoveká symbióza vo vzťahu medzi Cirkvou a štátom	315
• Novoveká racionalita a vymedzenie kompetencií Cirkvi a štátu	316
6.2 Úloha a význam štátu z pohľadu sociálnej náuky Cirkvi	318
• Cieľom politiky a štátu je spoločné dobro a rešpektovanie dôstojnosti človeka.....	318
• Úloha štátu v trhovom hospodárstve	319
• Sila a úroveň štátu spočíva v rešpektovaní subsidiarity	322
• Riziká štátnych zásahov a byrokracia	324
6.3 Korupcia ako „rakovina spoločnosti“	328
• Korupčná mentalita.....	328
• Príčiny korupcie	331
• Honba za peniazmi a túžba po moci	332
• Večný návrat oligarchie.....	335
• Dôležitosť kontroly a verejného tlaku zo strany občanov.....	335
• Formovanie občianskej uvedomelosti	337
• Decentralizácia a výchova k narábaniu s mocou.....	338
6.4 Sociálny štát a sociálna politika	340
• Ideové východiská sociálneho štátu.....	340
• Vznik sociálneho štátu a jeho súčasné otrasy	341
• Jednoznačné otázky s nejednoznačnými odpoveďami	345
• Liberálne orientovaná sociálna politika	346
• Sociálno-demokratické riešenie.....	349
• Je možná aj iná alternatíva?.....	353
• Môže nás solidarita zničiť?, alebo „Paradox rastu bohatstva a strachu z budúcnosti“	355
6.5 Sociálny štát a sociálna politika v reflexii sociálnej náuky Cirkvi.....	359
• Sociálny štát je základným dobrom človeka	359
• Solidárna pomoc komunity a aktívna spolupráca jednotlivca.....	360
• Bez zmeny mentality od „mať“ k „byť“ to nepôjde.....	364
6.6 Angažovanie sa Cirkvi v politickej službe.....	367
• Rozlíšenie medzi „ohlasovaním“ a „politickou službou“	367
• Môže byť Cirkev apolitická?	369

• Spravodlivosť sa rodí z odvahy k pravde a slobode.....	373
6.7 Politická angažovanosť laikov	376
• Nezaujímam sa o voľby, alebo „Masová dezercia v politickom priestore“	376
• Je kresťan povinný voliť?, alebo „Kain, kde je tvoj brat Ábel?“	378
• Angažovanosť laikov v politike a vernosť kresťanským hodnotám	380
• Zachovať si tvár a riskovať hrdinstvo	382
• Otvorené myslenie a nádej na zmenu k lepšiemu svetu, alebo „Premýšľajúci ľudia by sa mali stretávať“	384
• Na zmenu stačí menej, než si myslíme	387
 ZÁVER	 391
alebo „Kríza a súčasný človek na rázcestí“	391
 POUŽITÁ LITERATÚRA	 396

Zoznam skratiek sociálnych dokumentov

- CA** – Ján Pavol II.: *Centesimus annus*, 1991.
CV – Benedikt XVI.: *Caritas in veritate*, 2009.
DCE – Benedikt XVI.: *Deus caritas est*, 2005.
DH – Druhý vatikánsky koncil: *Dignitatis humanae*, 1965 (deklarácia).
DR – Pius XI.: *Divini redemptoris*, 1937.
EG – František: *Evangelii gaudium*, 2013.
GS – Druhý vatikánsky koncil: *Gaudium et spes*, 1965 (konštitúcia).
KKC – *Katechizmus Katolíckej cirkvi*, 1997.
LE – Ján Pavol II.: *Laborem exercens*, 1981.
LG – Druhý vatikánsky koncil: *Lumen gentium*, 1964 (konštitúcia).
LS – František: *Laudato si'*, 2014.
MM – Ján XXIII.: *Mater et magistra*, 1961.
OA – Pavol VI.: *Octogesima adveniens*, 1971.
PP – Pavol VI.: *Populorum progressio*, 1967.
PT – Ján XXIII.: *Pacem in terris*, 1963.
QA – Pius XI.: *Quadragesimo anno*, 1931.
RN – Lev XIII.: *Rerum novarum*, 1891.
SRS – Ján Pavol II.: *Sollicitudo rei socialis*, 1987.

ÚVOD

Sociálna angažovanosť bola od vzniku prvých kresťanských komunít súčasťou kresťanskej tradície a praxe. Solidarita s blížnym vychádzala z evanjeliových princípov, ktoré podmieňujú náš vzťah k Bohu plnohodnotným vzťahom k blížnemu. Evanjeliá tak predstavili špecifický obraz Boha, ktorý sa stotožnil s človekom. Kresťanstvo teda nemôže myslieť Boha oddeleného od človeka, ale, naopak, vzťah s druhými je jedinou cestou, na ktorej je možné porozumieť tomuto tajomstvu zjavenia sa Boha v človeku. Aspoň takto sa predstavuje ideál kresťanskej praxe.

Novozákonná etika bola v kresťanstvom ovplyvnenej kultúre predmetom reflexie na rôznych rovinách, spomedzi ktorých má špecifické miesto sociálna náuka Cirkvi. Aj preto ju zaradzujeme do oblasti morálnej teológie. Jej snahou je v konkrétnej historickej dobe ponúknuť odpoveď na otázku, ako by bolo možné urobiť našu spoločnosť ľudskejšou a slušnejšou, teda za akých podmienok môže každý človek jednotlivo a celé spoločenstvo zároveň vytvárať priestor pre dôstojný život hodný človeka. Preto sa pozornosť sociálnej náuky sústreďuje na kultivovanie sociálneho cítenia, ale aj na formulovanie zásad rozumného a morálneho politického priestoru, v ktorom prežívame svoje životy.

Asi sa vo väčšine zhodneme, že súčasná politika prežíva krízu dôvery, ktorá sa na jednej strane prejavuje v istej rezignácii voči politickej angažovanosti, alebo na druhej strane v hneve ľudí, ktorí sa cítia odstrčení a vylúčení z možnosti žiť dôstojný život. Je to však len problém súčasnosti? Nebola politika a politický priestor vždy trvalým miestom nedôvery? Podľa môjho názoru ide o trvalý problém v politicky usporiadanej spoločnosti. Nikdy neexistovala doba nepoznačená touto nedôverou, ktorá je reakciou na trvalý sklon, alebo ak chceme pokušenie, konkrétnych jedincov zneužiť politickú moc na úkor ostatných. Politika totiž bola vždy istým synonymom moci a peňazí. Rozhodovať o druhých, mať možnosť rozdeľovať

ekonomické hodnoty, totiž nutne vyvoláva pocit „božskej výnimočnosti“ pre tých, ktorí stoja na vrchole „spoločenskej pyramídy“. Naopak, masy tvoriace jej základňu boli až príliš často konfrontované so skúsenosťou, že sa s nimi už akosi nepočíta a to aj v prípade, že postavenie elit bolo nábožensky zdôvodňované. V našej západnej kultúre sme sa síce zavedením demokracie a sociálneho štátu posunuli o čosi ďalej, ale pocit nedôvery nevymizol a neraz nie bezdôvodne. Nedôvera v politiku však nemusí byť spôsobená len týmito, zdá sa prevažujúcimi faktormi.

Žijeme v zložitej spoločnosti a aj pri najlepšom úmysle ťažko nahádzame pre zložité problémy jednoduché a jednoznačné riešenia, čo tiež neprispieva k dôvere, ale skôr k podozrievavosti z roztriešteného spoločenského diskurzu. Na mnohé konkrétne problémy totiž neexistuje jednoznačná odpoveď a riešenie: *„Majú byť dane väčšie alebo menšie? Je spravodlivejšia rovná, alebo progresívna daň? Máme klásť väčší dôraz na ochranu súkromného, alebo verejného vlastníctva? Má byť trh regulovaný, alebo ponechaný súťažiť? Sú nerovnosti v spoločnosti prirodzené, dôsledkom lenivosti chudobných, alebo prejavom egoizmu silnejších a bohatších? Je podpora sociálne slabých a nezamestnaných správna, alebo vedie k pasivite? Je sociálny štát luxusom, alebo dôsledkom humanity a ľudskosti? ...“*

Táto ambivalentnosť politiky je daňou za civilizáciu a zložité spoločenské vzťahy, ktoré majú hierarchický charakter. Je zrejmé, že v najbližšej dobe to nezmeníme a všetky pokusy o rýchle ideologické riešenie dopadli pre ľudstvo vždy katastrofálne. Večná túžba po objavení *najlepšího systému* je trvalou súčasťou nášho myslenia a všetkých vier sveta, no zároveň sa môže stať aj spúšťačom nenávisti a rozdelenia, ako to môžeme vidieť pri rôznych ideológiách. Musíme sa s tým naučiť žiť. To znamená rozlišovať, poznávať a učiť sa ovládať naše vášne v tom najširšom slova zmysle a kultivovať ich v diskurze skrze otvorené myslenie, ak nechceme, aby nás to, čo nám môže pomáhať začalo ovládať. A v tom spočíva zmysel sociálnej etiky – neustále si klásť otázku o tom, ako dostať politickú a ekonomickú moc pod kontrolu a využiť ju pre blaho všetkých.

V predloženej knihe sa budeme nastolenými otázkami zaoberať. V *prvej kapitole* predstavíme základné východiská kresťanskej sociálnej etiky, jej zmysel, teologické inšpirácie i nutnú spoluprácu s exaktnými a spoločenskými vedami.

V *druhej kapitole* sa stručne zastavíme pri formovaní kresťanského etického diskurzu a oficiálneho vzniku sociálnej náuky Cirkvi v roku 1891, kedy bola vydaná prvá sociálna encyklika *Rerum novarum* venujúca sa robotníckej otázke. Vznik sociálnej náuky sprevádzalo isté napätie ako vo vzťahu Cirkvi k spoločnosti, tak aj v jej vnútri, pretože sa tvorila na pozadí vzniku moderného štátu a nového usporiadania spoločnosti, v ktorej Cirkev už definitívne stratila dominanciu v politickom priestore. To bolo pre niektoré prúdy v Cirkvi neakceptovateľné, zatiaľ čo druhá pozícia tento sekularizačný proces nevnímala tragicky a snažila sa o dialóg s moderným typom spoločnosti.

V *tretej kapitole* priblížime historický vývoj liberálnej demokracie a jej postupné prijímanie zo strany Cirkvi, ktoré spočíva aj v kritickom posúdení problémov, ktoré demokratický politický systém prináša a na ktoré je potrebné neustále upozorňovať. Aj demokratický politický systém totiž môže skrze manipuláciu verejnou mienkou viesť k neliberálnym technickým demokraciám a dokonca k jej zrušeniu.

Keďže politika a ekonomika tvoria spojené nádoby, v *štortej a piatej kapitole* predstavíme stále aktuálny diskurz o tom, čo je najefektívnejšej pre ekonomiku a čo ju, naopak, deštruuje na pozadí dvoch hlavných politicko-ekonomických systémoch, ktoré predstavuje *kapitalizmus* a *socializmus*. V čom sú prednosti jednej, alebo druhej strany? V čom spočíva ich kritické posúdenie zo strany sociálnej etiky? Aký typ spoločnosti a medziľudských vzťahov vytvárajú a v čom sú prekážkou pre dôstojný život človeka?

Odpovede na tieto otázky sa budú prelínať s poslednou, *šiestou kapitolou* o vzťahu medzi Cirkvou a štátom. Aký typ štátu je z hľadiska sociálnej etiky akceptovateľný a kde sú hranice jeho moci? Cirkev sa prostredníctvom sociálnej náuky stáva súčasťou politicko-spoločenského diskurzu, kde predstavuje koncept človeka, ktorý nie je len súčasťou v stroji spoločnosti, ale, naopak, jej cieľom a zároveň kritériom pre všetky jej inštitucionálne formy, vrátane Cirkvi samej. Táto kľúčová premisa prispieva k riešeniu otázky o nutnosti, alebo nadbytočnosti *sociálneho štátu*, ktorý je v súčasnosti predmetom mnohých politických sporov a kampaní, žiaľ, neraz na úkor konkrétneho človeka. Narastajúca rezignácia občanov voči možnosti zmeny v politike však len umocňuje udržiavanie „hriešnych štruktúr“ moci a preto sociálna náuka bude vyzývať k zápasu proti podľahnutiu nedôvere v možnosť zmeny a neustále pripomínať, že voľby majú svoje dôsledky.

Zároveň je dôležité pripomenúť, že pri popise sociálnej reality z hľadiska sociálnej etiky sa v súčasnosti nezaobídeme bez kompetencie sociálnych vied, ktoré nám umožňujú špecificky nahliadnuť na motívy a príčiny ľudského konania. To už nestačí vysvetľovať len prostredníctvom morálnej alebo teologickej analýzy, ale diskurz musíme rozšíriť aj o aspekt takzvanej emocionálnej inteligencie človeka, ktorá v sociálnych vzťahoch, zvlášť, ak hovoríme o fenoméne moci, zohráva dôležité miesto. Emocionálna inteligencia totiž nie je podmienená kognitívnymi schopnosťami človeka. Človek môže byť inteligentne na vysokej úrovni, ale to neznamená, že je u neho aj rovnako rozvinutá empatia a sociálne cítenie. Rôzne výskumy z oblasti sociálnej psychológie ukazujú, ako môže nízka úroveň sociálneho cítenia ľudí na vedúcich pozíciách v spojitosti s mocou, politikou a ekonomikou vážne ovplyvniť sociálnu stabilitu v spoločnosti. Sociálne vedy preto tvoria dôležité pozadie, na ktorom môžeme lepšie pochopiť mnohé sociálne problémy súčasnej doby. Tejto téme sa budeme zvlášť venovať v textoch týkajúcich sa populizmu, manipulácie a sociopatologických prejavov u takzvaných „deprivantov“.

Predložená kniha preto nechce byť len všeobecným prehľadom myšlienok zo sociálnych dokumentov Cirkvi, ale chce poukázať na širšie súvislosti, týkajúce sa aktuálnych problémov súčasného politického a ekonomického sveta, v reflexii sociálnej náuky Cirkvi. Nepôjde teda o vyčerpávajúci prehľad vyjadrení sociálnej náuky a preto čitateľ pri štúdiu sociálnych dokumentov Cirkvi môže nájsť aj mnohé ďalšie podnetné myšlienky k jednotlivým témam. Jednotlivé citáty z dokumentov sociálnej náuky Cirkvi budeme kvôli prehľadnosti uvádzať v kurzíve

Keďže problémy v politickej a ekonomickej oblasti sú zložité, mnoho-
ráké a neustále sa historicky meniace, som si vedomý otvorenosti a v tomto
zmysle trvalej modifikovateľnosti predloženého textu. Zároveň chcem
vyjadriť vďaka všetkým, ktorí mi pomáhali skvalitniť text svojím kritickým
posúdením.

V Prešove, máj 2017

Radovan Šoltés

I. kapitola

SOCIÁLNA ETIKA V ŽIVOTE KREŠŤANA

1.1 Aktuálnosť a cieľ sociálnej etiky a sociálnej náuky Cirkvi

♦ Človek je tvor politický

Známy grécky filozof Aristoteles definoval človeka ako „*politikon zoón*“ – *politický živočích*. Poukázal na skutočnosť, že človek sa stáva človekom len prostredníctvom života v spoločnosti, obci – *polis*. Ak by mohol žiť mimo *polis*, musel by byť zvieraťom, alebo bohom. Človek je však bytosť, ktorá pre svoj rozvoj potrebuje obec, prostredníctvom ktorej sa stáva dobrým a môže žiť dobrý život.

Preto aj slovo *politika* odvodzujeme od gréckych slov „*politeia*“ a „*polis*“. Zatiaľ čo *politeia* označuje zriadenie, ústavu, občianstvo, systém vedenia a riadenia, alebo súbor pravidiel, ktoré vymedzujú práva všetkých zložiek politickej moci, *polis* je jej dôsledkom a cieľom, lebo v nej sa završuje snaha človeka o dobrý život.¹ *Polis* teda označuje mestský štát a všeobecne obec,

¹ Porov. SUVÁK, V.: Aristotelés: realita obce. In: *Dejiny sociálneho a politického myslenia*, 2013, s. 93.

v ktorej človek žije. *Polis* však neoznačovala len akýsi vonkajší priestor, v ktorom žijú členovia komunity, ale išlo aj o kvalitatívny rozmer ľudského života a vzťahov medzi členmi komunity. V prvom rade sa komunita pokúšala nájsť a zadefinovať oblasť spoločného záujmu. Preto cieľom *polis* bolo spoločné dobro pre občanov. Obec nebola neosobnou masou a v podstate nejestvoval protiklad medzi „my“ občania a „oni“ vláda. Preto sa v *polis* kládol silný dôraz na rozvoj charakteru človeka a na definovanie toho, akí majú byť občania.²

Keďže etika sa podľa Aristotela zaoberá povahou a cieľom ľudského konania, je s politikou neodlučiteľne spojená.³ Človek žijúci v *polis* bol jej živou súčasťou a skrze ňu bol vovádzaný do formovania svojho svedomia. Osvojoval si čnosti a učil sa rozlišovať medzi tým, čo bolo prospešné a čo bolo škodlivé pre komunitu a pre neho samého. *Polis* teda mala zabráňovať ľuďom, aby konali nespravodlivo a zároveň vytvárať podmienky na rozvoj dobrého života.

Dnes sa slovo „politický“ vníma ako to, čo Aristoteles označil slovom *politeia*, a spája sa skôr s parlamentným priestorom, čo vyvoláva dojem oddelenia politiky od osobného života občanov. Súvisí to aj s historickým posunom od človeka v *polis* k chápaniu človeka ako *nezávislého individua*, zvlášť v zavŕšení novovekého procesu *obratu k subjektu*. V skutočnosti je však prepojenie politiky a života jednotlivca neustále živé. Politický priestor však už nie je obmedzený len na malú komunitu, ale zlučuje celé komunity do štátov, prípadne vyšších celkov (napríklad Európska únia), čo často vyvoláva pocit odcudzenosti a mnohých vedie k istej apatii, ktorú francúzsky mysliteľ Gilles Lipovetsky nazýva „*masovou dezerciou*“ od *politického priestoru*. Podľa Lipovetskeho sa však táto apatia vzťahuje aj na iné oblasti sociálnej skutočnosti – „veda, moc, práca, armáda, rodina, cirkev, politické strany atď.“, ktoré už ako absolútne a nedotknuteľné princípy celkovo prestali fungovať, nikto v nich vlastne neverí, nikto už do

² Je však potrebné poznamenať, že vtedajšie chápanie Grékov nemôžeme oddeľovať od historického kontextu. Gréci boli zároveň otrokári, ženy nemali na politickom živote účasť a, samozrejme, nepoznali koncept univerzálnych ľudských práv, ani právo na dôstojnosť človeka.

³ Porov. PORUBJAK, M.: Myslenie archaického Grécka. In: *Dejiny sociálneho a politického myslenia*, 2013, s. 21 – 22.

nich nič nevkladá.“⁴ Dochádza k *spasívenniu verejného priestoru* a mnohí sa aj podľa politológa Milana Katuninca stávajú iba *nekritickými konzumentmi* produktov spoločnosti, pretože sa až priveľmi ochotne a hlavne pohodlne, prispôsobujú verejnej mienke.⁵ To sa však vždy vráti ako bumerang v podobe politikov a vlád, ktorým táto nekritickosť vyhovuje, čím môžu ľahšie sledovať vlastné záujmy na úkor záujmov občanov. Politické rozhodnutia totiž uzneseniami a zákonmi formujú (prípadne deformujú) životný priestor. Dobrý a spravodlivý zákon (a, samozrejme, jeho vymožiteľnosť) vytvára podmienky pre väčší blahobyt a prispieva k formovaniu občianskych čností, no môže to byť aj naopak. Príkladom sú tragické udalosti ideologických režimov minulého storočia, nacionalizmus, rasizmus a rôzne formy xenofóbie. Samozrejme, že priamy vplyv občanov na chod politiky je obmedzený na voľby, v ktorých sa volí zvrchovaná moc na určité obdobie, čo je princípom *republiky* (z lat. *vec verejná*), ale demokratická spoločnosť pozná aj iné spôsoby ovplyvňovania verejných vecí, napríklad formou občianskej aktivizácie.

Človek je teda (nezávisle od toho či sa zapája, alebo sa nezapája do politického diania) nevyhnutne politickou, sociálnou bytosťou, pretože jeho existencia sa uskutočňuje v kruhu sociálnych vzťahov, ktoré ho ovplyvňujú a na ktoré aj on spätne pôsobí. Táto sociálna dimenzia podmieňuje myslenie, chápanie a z toho vyplývajúce rozhodovanie človeka. Ako píše filozof Emerich Coreth: „*Do vzťahu k svetu a do porozumenia svetu vrastáme len osobným vzťahom k druhým ľuďom. Len ním získavame ľudský svet. [...] Mnohé z toho, čo sme poznali od druhých ľudí – od prvého poučenia dieťaťa cez školu a štúdium až po informácie masových médií –, prechádza neproblematicky do nášho poznania a spoluurčuje náš vlastný svet. A tento svet sa neustále tvorí v spoločenstve skúsenosti, v stálej výmene názorov, poznatkov a hodnotení.*“⁶ To všetko formuje naše chápanie sveta a seba a takto sa spolupodieľa na formovaní a vytváraní kultúry, tradície, svetonázoru. Ako výstižne poznamenáva Fichte: „*Človek [...] sa stáva človekom len medzi ľuďmi – ak majú byť vôbec ľuďmi, musí ich byť viac.*“⁷

⁴ LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty*, 2008, s. 56.

⁵ Porov. KATUNINEC, M.: *Hodnotová demokracia a občianska zodpovednosť*, 2007, s. 32.

⁶ CORETH, E.: *Co je člověk?*, 1996, s. 55 – 56.

⁷ Zdroj: CORETH, E.: *Co je člověk?*, 1996, s. 160.

♦ Sociálna etika a spravodlivosť v sociálnej náuke Cirkvi

V spoločensko-politickom priestore je pôsobenie kresťanskej sociálnej etiky nielen žiaduce, ale v podstate nevyhnutné. Každá občianska a politická iniciatíva totiž vychádza z nejakého etického motivačného horizontu, v ktorom dochádza k porovnávaniu osvojených etických ideálov s reálnou skúsenosťou, napríklad nejakej formy sociálnej nespravodlivosti, alebo porušovania ľudských práv.

Kresťanská sociálna etika, ktorá je zakomponovaná do dokumentov sociálnej náuky Cirkvi, je teda kritickou reflexiou sociálnych vzťahov na rôznych rovinách spoločenského usporiadania. Cieľom nie je vybudovanie pozemského raja, ale *sociálny poriadok* v jednotlivých spoločenských oblastiach.⁸ Arno Anzenbacher v tejto súvislosti hovorí o tzv. *sociálnej skutočnosti*, ktorá zahŕňa päť rámcových oblastí, charakterizujúcich životný priestor človeka:

1. *Oblasť rodiny* – v rámci ktorej je riadená sexualita, rozmnožovanie, výchova, príbuzenské vzťahy a starostlivosť o rodinných členov.
2. *Oblasť vzdelania a zručnosti* – kde sa rozvíjajú, aplikujú a tradujú znalosti a zručnosti.
3. *Oblasť ekonomická* – ktorá zaisťuje uspokojovanie materiálnych dohier.
4. *Oblasť politicko-právna* – ktorá zaručuje poriadok prostriedkami vlády a práva.
5. *Kultúrno-náboženská oblasť* – v ktorej ide o svetonázor a hodnotovú orientáciu a ich umelecké a kultové vyjadrovanie.⁹

Za účasti teologického diskurzu ide kresťanskej sociálnej etike o kritickú reflexiu medziľudských a inštitucionálnych vzťahov v týchto piatich rámcových oblastiach nášho života. Preto aj sociálnu náuku Cirkvi radíme do oblasti *morálnej teológie* (porov. CA 55). Na rozdiel od všeobecnej sociálnej etiky jej motivácia vychádza aj z biblickej a teologickej tradície, ktoré dávajú sociálnemu mysleniu a konaniu špecifický cieľ a zdôvodnenie.

Často sa hovorí, že sociálna náuka Cirkvi nepredkladá konkrétne riešenia ekonomických alebo politických modelov. To je pravda, pretože

⁸ Porov. HÖFFNER, J.: *Kresťanská náuka o spoločnosti*, 2007, s. 12.

⁹ Porov. ANZENBACHER, A.: *Křesťanská sociální etika*, 2004, s. 8.

v podstate na ne nemá priamy dosah a ani nedisponuje metodologickými nástrojmi príslušných spoločenských vied. Môžeme to čítať aj v encyklike Jána Pavla II., kde sa píše: „Cirkev nemá na navrhnutie nijaké modely. Reálne a skutočne úspešné modely sa môžu zrodiť len za rôznych historických situácií v úsilí zodpovedných činiteľov riešiť konkrétne problémy vo všetkých ich úzko previazaných spoločenských, hospodárskych, politických a kultúrnych aspektoch. Tomuto úsiliu Cirkev ponúka ako nevyhnutnú duchovnú orientáciu svojej sociálnej učenie.“ (CA 43).¹⁰ V týchto súvislostiach je skôr v pozícii načúvania, avšak nie pasívneho. Skrze etickú reflexiu ponúka podnety pre morálne motivácie politikov, ekonómov, ako aj všetkých občanov, ktorí sa angažujú v spoločenskej oblasti, čím nepriamo ovplyvňuje smerovanie a vývoj v spoločnosti. Cirkev teda vo svojej sociálnej náuke, napriek rôznym dejinným okolnostiam, nestojí mimo dejín, ale ako výstižne poznamenal pápež František (ešte ako kardinál Bergoglio, na národnom stretnutí Argentínskej charity v roku 2009) „je povolaná, aby sa stala advokátkou spravodlivosti, aby ochránila chudobných pred toľkými donebavolajúcimi sociálnymi a ekonomickými rozdielmi.“¹¹

Podobná myšlienka už zaznela v sociálnej encyklike Jána Pavla II. *Sollicitudo rei socialis* z roku 1987, kde hovorí o „prednostnej láske k chudobným“ (SRS 42), ktorá je zvláštnou formou prvenstva v preukazovaní kresťanskej lásky (bližšie podkapitola 1.2). Počet chudobných vo svete neustále rastie a nevšimáť si to, by znamenalo napodobňovať „hodujuceho boháča“ z Lukášovho evanjelia (16,19–31), ktorí sa tvárili, že nevedeli o žobrákovi Lazárovi, ktorý ležal pred jeho dvermi (porov. SRS 42). Táto prednostná láska má pre Cirkev svoje konkrétne konzekvencie a pápež dôrazne upozorňuje: „Cirkev v dôsledku svojho povolania je povinná – ona sama, jej služobníci a každý jeden z jej členov – zmierňovať biedu blízkych i vzdialených trpiacich, a to nielen zo svojho „nadbytku“, ale aj z vlastných potrebných vecí. Teda v prípade nutnej potreby neslobodno dávať prednosť prebytočným výzdobám kostolov a cenným predmetom pri bohoslužbách; naopak, mohlo by sa stať aj povinnosťou zbaviť sa ich, aby Cirkev mohla dať chlieb, nápoj, odev a príbytok tým, ktorí ho nemajú.“ (SRS 31)

¹⁰ Podobné vyjadrenia nachádzame aj v konštitúcii *Gaudium et spes* (čl. 42, 76) alebo v encyklike Benedikta XVI.: *Caritas in veritate* (čl. 9).

¹¹ TORNIELLI, A. – GALEAZZI, G.: *Pápež František – Táto ekonomika zabíja*, 2015, s. 37.

Ide v podstate o napĺňanie takzvanej *kráľovskej a prorockej funkcie* Cirkvi, ktorá vychádza z inšpirácie kráľovstva Ježiša Krista, ktorý „*neprišiel dať sa obsluhovať, ale slúžiť a položiť svoj život ako výkupné za mnohých.*“ (Mt 20,28). Konštitúcia *Lumen gentium* Druhého vatikánskeho koncilu toto kráľovstvo interpretuje ako „*kráľovstvo pravdy a života, kráľovstvo svätosti a milosti, kráľovstvo spravodlivosti, lásky a pokoja.*“ (LG 36) Preto majú veriaci vo všetkých, ktorých sužuje ľudská krehkosť, v chudobných a trpiacich spoznávať obraz svojho chudobného a trpiaceho Zakladateľa (2 Kor 8,9) a snažiť sa zmierňovať ich nedostatok (porov. LG 8; KKC 786).

Zároveň ide o *prorocké poslanie* Cirkvi, ktoré spočíva v poukazovaní na sociálne problémy a nespravodlivosti (porov. SRS 41) a v schopnosti rozlišovať a čítať *znamená* čias, ktoré podľa Jána XXIII. označujú významné črty, udalosti a problémy súčasnej doby, ako aj hľadanie adekvátnych odpovedí na nové otázky (porov. PC 19). Nie je to však samozrejmé. Kresťanstvo, ako poznamenáva teológ Karl Rahner, nedostalo od Boha nijakú záruku, že nemôže zaspáť prítomnosť. Niekedy aj upadalo do tejto chyby a budilo trápny dojem, akoby iba s pokrikom a zatrpknutou kritikou bežalo za vozom, v ktorom sa ľudstvo uberá do novej budúcnosti. Potom vzbudzuje dojem akoby nekonečnú revolúciu Božiu v jeho dejinách niesli ľudia, ktorí sa spoliehajú len na staré a dobre osvedčené, hoci aj to je len krehké dvojznačné a pomínutelné. Kresťan patrí dejinne a sociálne k ľuďom a z toho sa rodí jeho úloha tvorivo sa angažovať vo svete.¹²

Nakoniec niet inej cesty, ak sa chce Cirkev a kresťanstvo stať zrozumiteľným a prijateľným pre konkrétnych trpiacich ľudí súčasnosti. Ináč by mohol, podľa Johana B. Metza, vzniknúť dojem akejsi nadradenosti identity náboženského subjektu zoči-voči dejinnému utrpeniu človeka. Ako keby sa kresťan mal utiahnuť do nejakého mŕtveho kútika svetových dejín. To považuje Metz za najväčšiu vinu náboženstva, ktoré by si svoju politickú nevinu chcelo vykúpiť neúčastou na dejinných zápasoch o dôstojnú existenciu bytia všetkých ľudí.¹³

¹² Porov. RAHNER, K.: *Kresťan v dnešnom svete*, 1994, s. 108.

¹³ Porov. METZ, J. B.: *Viera v dejinách a spoločnosti*, 2007, s. 113, 121.

Žiaľ, populizmus bude zriedkavo neúspešný! Populisti sa neboja volieb, práve naopak, majú ich radi, pretože ich zvyknú vyhrávať. Populizmus takto funguje ako sociálna a politická pasca a je lákavým pokušením pre tých, ktorí sa chcú politicky angažovať. História, ako konštatuje Marián Balázs, nám však predkladá dosť dôvodov, aby sme si na populizmus v akejkolvek jeho podobe nenavykli, ale mu odporovali a demaskovali ho.²⁹⁶ Demokracia je teda projekt, ktorý si neustále vyžaduje kultivovanie občianskych čností, ak sa nechce stať tým, čo predpokladal Aristoteles. Preto skutočná demokracia môže existovať len v občianskej spoločnosti, ktorej občania sú si vedomí svojej dôstojnosti.²⁹⁷ Populizmus vždy vzbudzuje ilúziu o jednoduchom nastolení skutočného poriadku. Súčasný typ spoločnosti však nie je jednoduchý a preto si vyžaduje osvojenie aspoň základnej gramotnosti v spoločenských otázkach a tiež, aby sme sa zaujímali o to, ako nás zastupujú pri konkrétnom hlasovaní tí, ktorým sme dali politicko-mocenský mandát. V opačnom prípade hrozí, že sa termín „demokracia“ stane len ďalšou nálepkou populistickej kampane.

3.5 Demokracia ako prežitok?, alebo „Viera v silu vodcov“ – exkurz k príčinám extrémizmu

Keď som písal túto knihu, dostal sa mi do rúk článok z denníka SME, ktorý niesol názov *„Štvrtina Slovákov by privítala nastolenie diktatúry“*.²⁹⁸ Prieskum agentúry *Focus* v roku 2016 priniesol informáciu, že štvrtina Slovákov inklinuje k diktatúre. Zaiste môžeme špekulovať, či odpovede respondentov vyjadrovali pevné presvedčenie o zlyhaní demokracie, alebo to bola len nahnevaná reakcia či frustrácia zo súčasnej politickej paradigmy a pod. Minimálne však môžeme tento prieskum považovať za signál, o pohybe antidemokratických nálad. Možno je názov článku prisilným konštatovaním, avšak na druhej strane nie úplne nemožným. Mnohí ľudia

²⁹⁶ Porov. BALÁZS, M.: *Sloboda a pamäť*, 2010, s. 194 – 195.

²⁹⁷ Porov. KATUNINEC, M.: *Hodnotová demokracia a občianska zodpovednosť*, 2007, s. 79.

²⁹⁸ Porov. CUPRIK, R.: *Štvrtina Slovákov by privítala nastolenie diktatúry*. In: <https://domov.sme.sk/c/20410834/stvrtina-slovakov-by-privitala-nastolenie-diktatury.html> (15.12.2016)

(v prieskume až 28 %) totiž vinia demokraciu z aktuálnych problémov a porovnávajú súčasnosť s pozitívami „zlatého veku“ socializmu, ku ktorému by sa možno už aj chceli vrátiť.²⁹⁹

Je to síce logická chyba, pretože nemôžeme porovnávať to najhoršie zo súčasnosti s tým najlepším z minulosti, ale je zároveň indikátorom nedôvery voči aktuálnej forme demokracie. Podobné výsledky zaznamenali v Českej republike v dobe politickej krízy asi od roku 2011, kedy sa až tretina respondentov vyslovila pre preferenciu autoritatívneho režimu. Psychológ Milan Nakonečný to interpretuje ako reakciu na zlyhávanie „demokratického režimu“, ktorý demokraciu len predstiera a v skutočnosti vládnu oligarchovia alebo plutokrati pomocou nastrčených vlád. V takej situácii sa stáva, že veľký počet občanov túži po autoritatívnom režime, ktorý by nastolil poriadok.³⁰⁰ Takže mnohé problémy nevyplývajú ani tak z demokracie, ale skôr z jej nerešpektovania.

Gilles Lipovestky však antidemokratické nálady nevidí až tak tragicky. Na jednej strane predstavuje názor Daniela Bella, ktorý hovorí, že problémy s občianskou uvedomelosťou a ľahostajnosťou k spoločnému dobru sú výsledkom hedonizmu súčasnej spoločnosti. Tým, že konzumný vek uznáva len seberealizáciu, podkopáva občiansku uvedomelosť a neponúka už žiadnu vyššiu hodnotu. Kultúrna kríza tak vedie k politickej nestabilite a práve v týchto podmienkach sa tradičné inštitúcie a demokratické postupy spoločnosti rúcajú a objavuje sa iracionálny hnev a túžby, aby sa objavil jedinec zoslaný prozreteľnosťou, ktorý celú situáciu zachráni. Podobne aj Tocqueville zastával názor, že udržanie demokracie v Amerike spočíva zvlášť na mravoch, ale zatiaľ sa zákonom prikladá príliš veľký význam a mravom príliš malý. Lipovetsky však tieto problémy nevníma ako ohrozenie demokracie, ale práve posilnenie jej legitimacy. Človek, ktorý hedonisticky sleduje len osobné dobro, demokraciu potrebuje, hoci možno trochu odlišnú, no nakoniec ľudia, ako aj politici vo všeobecnosti súhlasia s pravidlami demokratickej hry.³⁰¹

Ostáva však otázkou, ako sa hedonizmus a narcizmus, ktorý charakterizuje západnú kultúru, udrží voči rastúcej neistote, ktorú mnohí stále viac

²⁹⁹ Nostalgia za socializmom bývalého komunizmu sa však týka stále menšieho počtu ľudí. Novej, nastupujúcej generácii je bývalý socializmus už cudzí.

³⁰⁰ Porov. NAKONEČNÝ, M.: *Motivace chování*, 2014, s. 510 – 511.

³⁰¹ Porov. LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty*, 2008, s. 201 – 204.

prežívajú. Je však pravdou, že kritika demokracie môže byť skôr kritikou istého typu demokracie. Demokracia ako vláda ľudu nemusí predstavovať vždy rovnaké ideové hodnoty. Môžeme totiž vidieť rozličné politické režimy, ktoré budú uznávať demokraciu, ale môžu mať blízko k nacionalizmu, alebo extrémizmu, ktorý v sebe síce nesie riziko totalitarizmu, ale napriek tomu môže vyhovovať väčšine. Je to paradox. Demokraticky totiž môže dôjsť k zrušeniu demokracie. Zdá sa, že Carlo Bordoni má pravdu, keď hovorí o vyprázdnenosti pojmu „demokracia“, pod ktorým sa môže skrývať aj cynický nedemokratický spôsob vládnutia.³⁰²

♦ Sociálne riziká a „paraziti“

Prieskum teda ukázal, že istý typ demokracie, ktorý považujeme za samozrejímavý, nie je až taký samozrejímavý. Svedčí o tom aj nárast sympatie s extrémnymi, prípadne autoritatívnymi alternatívami v politike, čo by dávalo za pravdu skôr Bellovi. Žijeme v zložitej dobe a mnohí odborníci sa zhodnú v tom, že za posledné desaťročia vzrástla miera rizika na rôznych úrovniach. Napríklad v otváraní sociálnych nožníc a divergencií v distribúcii svetového bohatstva, v obave z chudoby a sociálnej vylúčenosti, v náraste neistoty vyplývajúcej z kladenia dôrazu na flexibilitu a mobilitu v práci (častočné úväzky, zmluvy na dobu určitú a pod.), o čom sme už bližšie hovorili v časti o chudobe pri tzv. *čerstvo chudobných* (podkapitola 1.2).

Ak má človek neistú prácu, neznamena to, že žije v stave biedy, ale je vysoko zraniteľný. Neistota trhu sa prenáša naňho aj na jeho rodinu, čím sa stáva ľahšie vydierateľným, čo vyvoláva nepokoj a frustráciu. Úmerne dĺžke nezamestnanosti rastie pocit nešťastia a úmerne pocitu nešťastia rastie miera stresu. Ten následne ovplyvňuje zníženie imunity.³⁰³

Dokonca, ak má jeden z manželov neisté zamestnanie, ohrozuje to súladné manželstvo viac, než keď obaja majú prácu istú. V prípade nezamestnanosti sa riziko rozvodu zvyšuje a zraniteľnejší sú viac muži (zvlášť vo veku 35 až 50 rokov) než ženy, pretože strata zamestnania ich pokoruje viac. Všeobecným trendom však je, že v prípade neistej práce sa títo ľudia nesolidarizujú s tými, ktorí už sú z trhu práce vylúčení, ale majú pocit, že ako tí nad nimi, tak zvlášť tí pod nimi žijú a *parazitujú* na ich úkor.

³⁰² Porov. BAUMAN, Z. – BORDONI, C.: *Stát v krizi*, 2015, s. 162.

³⁰³ Porov. KOUKOLÍK, F.: *Češi. Proč jsme kdo jsme – a jak dál?*, 2016, s. 221.

Je to zvláštny paradox, ktorý sa týka postoja ohrozených stredných vrstiev, voči nižším vrstvám. Vyrovnávanie sa s pocitom rastúcej neistoty a rizík, prenášajú na nižšie vrstvy, často na tých najchudobnejších a najzaostalejších, nezamestnaných, prisťahovalcov³⁰⁴, ktorí sú považovaní za lenivých a neschopných príživníkov,³⁰⁵ schopných len poberať sociálne dávky. Na základe takejto interpretácie im prisudzujú značný podiel viny za ich zhoršujúcu sa situáciu.³⁰⁶ Sú veľmi náchylní tých pod sebou nenávidieť, čo ľahko využívajú v politickej kampani rôzne strany a politici, ktorí podobne za príčinu zlej ekonomickej a sociálnej situácie považujú príživníctvo nezamestnaných z najnižších vrstiev.³⁰⁷ Reálne riešenia však zväčša neponúkajú, stačí im, že apelujú na emócie znechutenia a strachu. Pri takýchto podnetoch a v takýchto situáciách sa totiž ľudia skôr rozhodujú pod vplyvom podvedomých pocitov než racionálneho uvažovania.³⁰⁸

Jedným z vysvetlení tohto postoja je, že na hrozbu svojej nepotrebnosti reagujú tým, že tých dole vnímajú ako svojich úhlavných nepriateľov. Nie však preto, že by ich snád' ohrozovali na trhu práce, ale preto, že im ukazujú, aká je ich možná budúcnosť a to je jedným zo zdrojov extrémizmu

³⁰⁴ V súvislosti s migráciou ľudí z krajín tzv. tretieho sveta sa tento paradox potvrdil aj u generácie tzv. prvých vln prisťahovalcov, ktorí zo strachu z ohrozenia pred novými vlnami prisťahovalcov volili vo voľbách často politikov alebo strany, ktoré sa hlásili k protimigračnej politike. Dúfali totiž, že ak sa zabráni príchodu nových prisťahovalcov do Európy alebo do USA, tak ich to ochráni pred protiprisťahovaleckými opatreniami.

³⁰⁵ Historik Tomáš Petráček ukazuje, že podobný argument sa už objavil v novoveku, ktorý urobil z chudoby morálnu otázku. Ľudia nepoznali alebo nechceli vidieť štrukturálne príčiny chudoby a tak obviňovali nezamestnaných a chudobných z lenivosti, záhaľčivosti, nerozumných výdavkov, skorých sobášov a ďalších morálnych defektov. Porov. PETRÁČEK, T.: *Výzva radikální chudoby a hodnotová revoluce 13. století*. In http://christnet.cz/clanky/5511/vyzva_radikalni_chudoby_a_hodnotova_revoluce_13_stoleti.ur (15. 12. 2016)

³⁰⁶ KELLER, J.: *Sociologie středních vrstev*, 2012, s. 118 – 119.

³⁰⁷ Netvrdíme, že medzi takýmito vrstvami nenájdeme aj ľudí lenivých, príživníkov alebo kriminálnikov. Nie je to však väčšina a výdavky z rozpočtov, ktoré k nim každý mesiac smerujú, sú omnoho menšie, ak nie zanedbateľné, v porovnaní s neehospodárnym nakladaním s verejnými financiami, alebo s tým, čo sa stratí prostredníctvom korupcie, ktorá je vážnejšou príčinou zlyhávania sociálneho štátu.

³⁰⁸ Porov. HAIDT, J.: *Morálka lidské mysli*, 2013, s. 52.

a rasizmu.³⁰⁹ Prehlbujúce sa presvedčenie o neschopnosti vymaniť sa z chudoby ich bude viesť k frustrácii a následne k extrémistickým náladám, až k agresivite. Komu sa ekonomicky darí dobre, ten poväčšine nebude vstupovať do konfliktov, pretože nimi môže veľa stratiť. Ak je niekto chudobný a v bezvýchodiskovej situácii, je skôr náchylný prijať násilné riešenie. Hnev ľudí a inklinácia k radikalizmu je potom z tohto hľadiska pochopiteľná. O tom nás už historicky presvedčili rôzne revolúcie.³¹⁰

♦ Skupinové stereotypy, alebo „Ako ulaviť svojmu mysleniu“

Z hľadiska sociálnej psychológie dôležitú úlohu pri posudzovaní sociálnej reality zohráva skupinové myslenie. To významne ovplyvňuje a je súčasťou nášho myslenia a cítenia. Stručne povedané, máme tendenciu byť zajedno s postojmi a rozhodnutiami našej skupiny (podkapitola 3.4). Má to pre nás aj isté výhody – cítime sa bezpečnejšie, zdieľame predstavu jednoty, kolektívnej racionality, nezraniteľnosti, čo ešte neznamená, že sa nemôžeme osobne, alebo aj celá skupina myliť. Príkladom sú mnohé genocídy, rasizmus, xenofóbia a rôzne prejavy skupinového extrémizmu v histórii ľudstva. Zaisťujú dôležitú úlohu zohráva strach z neznámeho, ale ide aj o istú „sebamanipláciu skupiny“.

Rôzne výskumy ukázali, že pri pohľade na migrantov, na iné rasy, alebo na iné, od nás odlišné skupiny, sa často riadime svojimi zaužívanými predstavami – *stereotypmi*, ktoré sú výsledkom zdieľanej skupinovej teórie o nejakej osobnosti alebo skupine. Teda obraz o „tých druhých“ poväčšine nie je produktom vlastnej skúsenosti, ale produktom príslušnosti k inej skupine a ten je (dnes najmä mediálne) preberaný ako hotový a objektívny, s ktorým sa člen skupiny stotožňuje.³¹¹

Taktiež dôležitú úlohu zohrávajú vlastnosti inej skupiny, ktoré sú odlišné od našich vlastností. To nás vedie k tomu, že vlastnostiam cudzej skupiny venujeme väčšiu pozornosť, lepšie si ich pamätáme a sme náchylní posudzovať ich prísnejšie, než vlastnosti našej skupiny. Ukázalo sa však, že akýkoľvek rys jednotlivého príslušníka cudzej skupiny, ktorý znižuje mieru odlišnosti medzi ním a našou predstavou o ňom, znižuje vplyv našich

³⁰⁹ Porov. KELLER, J.: *Tři sociální světy*, 2010, s. 95, 135.

³¹⁰ Porov. NOVÁČEK, P.: *Křížovky budoucnosti*, 1999, s. 134, 141.

³¹¹ Porov. NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*, 1999, s. 91 – 92.

predstav na naše posudzovanie druhej skupiny, alebo jednotlivca. Ak chceme vplyv *stereotypov* obmedziť, je dôležité, aby sa ľudia stretávali a poznali osobne. A, naopak, budovanie priehrad medzi príslušníkmi jednotlivých skupín vplyv stereotypov posilňuje. Aj preto môžeme vidieť tak odlišné názory na pomoc migrantov vo verejných diskurzoch napríklad medzi politikmi, ktorí sa s migrantmi nikdy osobne nestretli a charitatívnymi pracovníkmi, ktorí poznali ich biednu situáciu takpovediac z blízka. Navyše tu zohráva dôležitú úlohu aj motivácia diskutérov, ktorou môže byť pomoc druhým ľuďom, ale aj aktivácia xenofóbnych stereotypov s cieľom udržania alebo získania politickej moci.³¹²

♦ Prehlbujúca sa neistota a „kognitívna disonancia“

Ďalšie príčiny neistoty môžeme vidieť v náraste nedôvery v politickú elitu, v absencii morálnych autorít, v ekologickej oblasti, v klimatických zmenách, v neefektívnom nakladaní s prírodnými zdrojmi³¹³, v náraste znečistenie ovzdušia a v hromade odpadkov, ktoré prevážame kade tade po svete a už ich ani nemôžeme len tak hádzať do oceánov, pretože sa nám vrátia v podobe rybieho mäsa na náš stôl, a nakoniec vlny migrácie spôsobené klimatickými zmenami a najmä politickými rozhodnutiami, ktoré sa pretavujú do konfliktov a vojen, menia kultúrny charakter krajín, v ktorých hľadajú útočisko. Začína sa otvárať staronový problém týkajúci sa zbrani hromadného ničenia, ktorými už nedisponujú len tradičné veľmoci. Zvyšuje sa počet ohrozených živočíšnych druhov kvôli zásahom človeka.

V tom všetkom zohráva kľúčovú úlohu svet médií, ktorý sa stal autoritou *par excellence* pre vytváranie popisu našej reality a prebral tradičnú funkciu náboženstva – *vysvetľovať svet*. Denne pôsobí v rôznych zmesiach správ na vedomie človeka a pochopiteľne neustálym popisovaním rizík prispieva k neistote a strachu. Už sa nedá povedať: „Čo oči nevidia, to srdce nebolí.“, pretože dnes môžeme vidieť „všetko“, a v podstate sa tomu ani nedá vyhnúť. Ak by sme aj namietali, že mnohé informácie môžu byť skreslené, umocnené, účelovo spracované, selektívne a nadmieru negatívne

³¹² Porov. KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J.: *Vzpouza deprivantů – Nestořry, nástroje, obrana*, 2006, s. 130 – 132.

³¹³ Začína sa čoraz viac hovoriť o tom, že v istých regiónoch sa najvzácnejšou a najcennejšou komoditou stane voda.

nič to nemení na skutočnosti, čo v divákovi vyvolávajú a aký typ pocitov prehlbujú. Je zaiste možné takéto typ informácií kriticky posudzovať, alebo eliminovať náhradným programom, ale buďme realisti, túto stratégiu si nikdy nezvolí väčšina a preto sú média sprostredkujúce takéto informácie, vrátane bulváru, tak atraktívne. Je to paradox. Tým, že sa človek niečoho bojí, tak to chce poznať, aby sa vedel brániť a ovládol to, no stáva sa, že to ovládne jeho. Ovládané ovláda ovládajúceho.

Naše kognitívne kapacity sú obmedzené, ale informácií o udalostiach, situáciách, faktoch pribúda a tak človeku neostáva iné, len zjednodušovať a zovšeobecňovať. To však môže byť aj zradné, pretože zovšeobecňovať ešte neznamená selektovať a tak kritériom, ktorý bude prevažovať pri procese spracovávaní informácií, budú naše sklony spracovávať informácie tak, aby subjekt dospel k názorom, ktoré mu vyhovujú a zároveň k obrane proti informáciám, ktoré ohrozujú kognitívnu konzistenciu svetonázoru jedinca. Orientácia v komplexnej realite je tak prepojená aj so sebaobranou. Ináč povedané, rozumovým uvažovaním dokážeme vykonštruovať a dospieť k takým záverom, ku ktorým dospieť chceme.³¹⁴

Človek teda nemá rád zložitost' a neistotu. Ak máme dve protichodné myšlienky, nie je nám dobre, vravieval psychológ Leo Festinger. Preto ak sa objaví *nesúlاد* (disonancia) medzi dvoma informáciami, postojmi, ideami, presvedčeniami a pod. vzniká tendencia redukovať ho a snažiť sa dosiahnuť *súlاد* (konsonanciu). Nesúlاد v nás totiž vytvára úzkost' a nepokoj. A v tom spočíva základný problém. Keďže subjekt je stotožnený s istým presvedčením, ťažko ho zmení, zvlášť ak zachováva postoj takzvanej „*uzavretej mysle*“ a ak je viac zaangažovaný do nejakej situácie, diania, alebo presvedčenia. Potom má tendenciu novú informáciu vnímať s odporom, radikálne ju odmietať, alebo spochybňovať, znižovať jej význam, prípadne úplne ignorovať. Inými slovami povedané – fakty sú prispôsobované pôvodným predstavám a hypotézam a nie naopak. A to aj vtedy ak by boli nové informácie a fakty objektívne pravdivejšie než zaužívané presvedčenie. Do úsudku totiž vstupuje afekt a človek má tak tendenciu podceňovať, skresľovať, alebo ignorovať nové (iné alebo aj protichodné) informácie, prípadne dôkazy a preceňovať vlastné postoje a už osvojené informácie. Tomuto procesu hovoríme *kognitívna disonancia*,

³¹⁴ Porov. HAIDT, J.: *Morálka ľudskej mysli*, 2013, s. 127.

ktorá je nesmierne kľúčovým faktorom pri presadzovaní sa tzv. „uzavretého myslenia“ alebo ideológie.³¹⁵

Teda ak ľudia prežívajú neistotu z neustále sa valiacej vlny informácií o rizikách a problémoch, budú ju chcieť zmierniť. V podstate budú mať tendenciu brániť sa tejto negativite a postaviť sa jej na odpor tým, že budú v tejto neistej situácii hľadať *nádej*. To je pochopiteľné, avšak môže byť aj zradné. Psychologické štúdie, ako sme už naznačili v exkurze o populizme ukazujú, že vo vysokokomplexnom prostredí plnom neistoty, v ktorom je náročné sa orientovať a kde chronicky chýba pocit osobnej kontroly nad situáciou, ľudia *hľadajú autoritu*, ktorým chcú veriť. Čím má človek väčší pocit, že sa nemôže brániť sám, tým narastá jeho ochota akceptovať autoritu.³¹⁶ To potvrdili aj mnohé experimenty, ku ktorým patria zvlášť *Milgramové experimenty* a *Zimbardov Stanfordský väzenský experiment*.³¹⁷

³¹⁵ Porov. NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*, 1999, s. 96, 114 – 115.

³¹⁶ Porov. KARPIŠ, J.: *Zlé peníze*, 2015, s. 198.

³¹⁷ Experiment sociálneho psychológa Stanleya Milgrama sa stal známy napriek tomu, že ho uskutočnil pred vyše 50 rokmi. Vychádzal z predpokladu, že keď jeden človek nenávidí druhého, má sklon spôsobovať mu bolesť. Otázkou však bolo, ako sa správajú jedinci, od ktorých sa vyžaduje, aby spôsobovali bolesť neznámym osobám. Bola to aj istá reakcia na kritiku genocídy v nacistických koncentračných táboroch a vôbec v Nemecku, na ktorej sa podieľali aj ľudia, od ktorých by to nikto pred tým neočakával. Milgram, zostrojil prístroj, ktorý umožňoval, aby prvá pokusná osoba udeľovala elektrické šoky od 15 voltov po smrteľnú dávku 450 voltov druhej pokusnej osobe, ktorá však bola v inej miestnosti a komunikovala len cez slúchadlá. V skutočnosti druhá osoba nebola na prístroj napojená a iba simulovala správanie pri jednotlivých elektrických šokoch. Z toho čo sa stalo pochopíme prečo. Experiment sa sústredil na prvú pokusnú osobu („učiteľa“), ktorá však bola poučená, že sa sleduje správanie druhej osoby a to v tom, ako šoky (ako forma trestu) prispievajú ku zdokonaleniu učenia druhej osoby. „Učiteľ“ ich teda môže použiť ako trest za nesprávne odpovede alebo nerešpektovanie zo strany druhej osoby („žiaka“). Pri šokoch pokusná osoba („žiak“) reagovala (simulujúc) krikom, vreskom, simuláciou bezvedomia a pod., podľa dávky elektrického prúdu. „Učiteľ“ však bol pod vplyvom autority Milgrama alebo vedca, ktorý ho uisťoval, že všetko je pod kontrolou a preberá všetku zodpovednosť za to, čo sa stane. Nikto nebol k ničomu nútený násilím, vydieraním, ani iným psychologickým nátlakom. Predpoklad bol, že smrteľné šoky by mohlo použiť cca 1 % pokusných osôb. Výsledky však presiahli očakávania. Pod vplyvom autority

ThDr. Radovan Šoltés, PhD. (*1975) je odborným asistentom na Katedre filozofie a religionistiky Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojich prácach a pedagogickej činnosti sa zameriava predovšetkým na oblasť kresťanskej sociálnej etiky, problematiku poznania a na vzťah medzi náboženstvom, filozofiou a psychológiou. Je autorom monografií: *Základné pojmy spirituality v súvislostiach duchovných cvičení Ignáca z Loyoly a temnej noci Jána z Kríža*, *Politika a etika v živote kresťana (Politické a ekonomické systémy v reflexii kresťanskej sociálnej etiky)*; a autorom niekoľkých vysokoškolských učebníc: *Úvod do filozofie*, *Teórie pravdy*, *Úvod do fenomenológie náboženstva vo filozoficko-teologických súvislostiach*, *Poznámky k filozofickej reflexii náboženstva*. S manželkou Martinou má tri deti.